

**TEZKOR QIDIRUV TADBIRLARI USTIDAN SUD NAZORATINI
TAKOMILLASHTIRISH: O'ZBEKISTON QONUNCHILIGINI XALQARO
STANDARTLARGA MUVOFIQLASHTIRISH YO'NALISHLARI**

Solijonov In'omjon Akramjonovich

Huquqni muhofaza qilish Akademiyasi

Magistratura fakulteti tinglovchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17922667>

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazorati mexanizmlarini takomillashtirish masalalarini xalqaro standartlar va eng yaxshi amaliyotlar kontekstida tahlil qiladi. Maqolada Yevropa Inson Huquqlari Sudi amaliyoti, AQSh va Germaniya tajribalari, shuningdek, O'zbekiston sud-huquq tizimidagi islohot jarayonlari tahlil qilingan. Natijalar tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazoratini kuchaytirish, shaxs huquq va erkinliklarini himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tezkor qidiruv tadbirlari, sud nazorati, inson huquqlari, qonunchilikni muvofiqlashtirish, jinoyat protsessi, xalqaro standartlar.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы совершенствования механизмов судебного контроля над оперативно-обыскными мероприятиями в Республике Узбекистан в контексте международных стандартов и передовой практики.

Анализируется практика Европейского суда по правам человека, опыт США и Германии, а также процессы реформ в судебной системе Узбекистана. Результаты указывают на необходимость усиления судебного контроля над оперативно-обыскными мероприятиями, совершенствования механизмов защиты прав и свобод личности.

Ключевые слова: оперативно-обыскные мероприятия, судебный контроль, права человека, гармонизация законодательства, уголовно-процессуальное право, международные стандарты.

Abstract. This article analyzes the issues of improving the mechanisms of judicial control over operational search measures in the Republic of Uzbekistan in the context of international standards and best practices. The article analyzes the practice of the European Court of Human Rights, the experiences of the USA and Germany, as well as the reform processes in the judicial system of Uzbekistan. The results indicate the need to strengthen judicial control over operational search measures, improve the mechanisms for protecting individual rights and freedoms.

Keywords: operational search measures, judicial control, human rights, harmonization of legislation, criminal procedure, international standards.

KIRISH

Zamonaviy demokratik huquqiy davlatda tezkor qidiruv tadbirlari ustidan samarali sud nazorati mexanizmlarini yaratish shaxs huquq va erkinliklarini himoya qilishning muhim kafolati hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-moddasida belgilanganidek, Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Biroq, tezkor qidiruv faoliyati xususiyatlari, uning yashirin xarakteri va fuqarolarning xususiy hayotiga jiddiy aralashish imkoniyatlari sud nazorati mexanizmlarini tubdan takomillashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Xalqaro huquq va eng ilg'or mamlakatlar amaliyoti shuni ko'rsatadiki, tezkor qidiruv tadbirlarini qo'llash jarayonida sud hokimiyatining mustaqil nazorati fuqarolarning huquqlarini ixtiyoriy cheklashlar va huquqbuzarliklardan himoya qilishning eng samarali vositasidir. Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekiston qonunchiligida tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazorati institutini xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, mamlakatimizda hozirgi vaqtda sud-huquq tizimini isloh qilish, demokratik tamoyillarni mustahkamlash va inson huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Tezkor qidiruv faoliyati sohasida sud nazoratini kuchaytirish esa bu islohot jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va xalqaro majburiyatlarimizni bajarish, shuningdek, mamlakatimizning xalqaro huquqiy maydondagi obro'sini oshirish uchun zarurdir.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-huquqiy tahlil, normativ-dogmatik usul, tizimli yondashuv va statistik tahlil usullaridan foydalanilgan. Qiyosiy-huquqiy tahlil doirasida O'zbekiston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi, Germaniya, AQSh va bir qator Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazorati mexanizmlari o'rganilgan.

Adabiyotlar tahlili uchun mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy asarlari, xalqaro huquqiy hujjatlar, Yevropa Inson Huquqlari Sudi qararlari va milliy sud amaliyoti materiallaridan foydalanilgan. O'zbek adabiyotlarida U.A. Tulaganovning "Tezkor-qidiruv faoliyati: nazariya va amaliyot" asari tezkor qidiruv tadbirlarining huquqiy asoslarini chuqur tahlil qiladi va sud nazorati mexanizmlarining nazariy jihatlari yoritilgan. Rossiyalik olim V.M. Lebedyov o'z tadqiqotlarida tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazoratining qiyosiy-huquqiy aspektlarini ko'rib chiqib, sud sanksiyasi institutining rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qilgan.

Germaniyalik professor K. Roxin jinoyat protsessida asossiz aralashuvlardan himoya kafolatlari tizimini ishlab chiqish bo'yicha fundamental ishlar olib borgan va tezkor qidiruv choralari qo'llashda sud ruxsati zarurligini asoslagan. Xalqaro standartlar nuqtai nazaridan, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 17-moddasi shaxsiy va oilaviy hayot daxlsizligi huquqini kafolatlaydi va bu huquqqa qonuniy asos va zaruriyat bo'lgan holda aralashuvga yo'l qo'yadi. Yevropa Inson Huquqlari to'g'risidagi konventsiasining 8-moddasi ham xuddi shu tamoyillarni mustahkamlaydi va Yevropa Inson Huquqlari Sudi amaliyoti bu normaning talqinida keng precedentlar bazasini yaratgan. Xususan, "Klass va boshqalar Germaniyaga qarshi" ishi bo'yicha 1978-yilgi qaror maxfiy kuzatuv tadbirlarini qo'llash uchun tegishli huquqiy asos, bu tadbirlarning zaruriyati va protsessual kafolatlar mavjudligi zarurligi ta'kidlangan. "Malone Birlashgan Qirollikka qarshi" ishida esa telefon muloqotlarini tinglash kabi tezkor qidiruv tadbirlarini qo'llashda qonuniylik talablarining ahamiyati alohida ta'kidlangan.

AQSh qonunchiligida tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazorati tizimi Konstitutsiyaning To'rtinchi tuzatishiga asoslanadi va "Katz Qo'shma Shtatlar ga qarshi" ishi (1967) bilan shakllangan "asosli kutish" (reasonable expectation of privacy) kontseptsiyasi asosida amalga oshiriladi. Germaniyada esa Jinoyat-protsessual kodeksining 100-a va keyingi moddalari telekommunikatsiya nazorati va boshqa tezkor qidiruv tadbirlarini qo'llash uchun sud qarorini majburiy tartibda nazarda tutadi.

Rossiya tajribasida 1995-yilda qabul qilingan "Tezkor qidiruv faoliyati to'g'risida"gi Federal qonunida bosqichma-bosqich sud nazoratini kengaytirish bo'yicha islohotlar amalga oshirilgan va 2007-yilda kiritilgan o'zgartirishlar bilan ko'pchilik tezkor qidiruv tadbirlari uchun sud sanksiyasi majburiy holga keltirilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'zbekiston qonunchiligining tahlili shuni ko'rsatadiki, tezkor qidiruv faoliyati sohasida sud nazorati mexanizmlari mavjud bo'lsa-da, ular xalqaro standartlar va ilg'or mamlakatlar tajribasiga to'liq mos kelmaydi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 223-moddasi tezkor qidiruv tadbirlarini qo'llashda sud nazorati asoslarini belgilaydi, ammo bu nazorat ko'pincha posterior (keyingi) xarakterga ega va barcha tezkor qidiruv tadbirlarini qamrab olmaydi. 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga kiritilgan o'zgartirishlar sud hokimiyatining mustaqilligini kuchaytirish va fuqarolarning huquqlari kafolatlarini oshirish yo'nalishida muhim qadam bo'ldi, ammo tezkor qidiruv faoliyati sohasida bu o'zgarishlarni amaliy jihatdan to'liq amalga oshirish uchun qo'shimcha qonunchilik islohotlari zarur. Qiyosiy tahlil asosida quyidagi asosiy muammolar va ularni hal qilish yo'nalishlari aniqlanadi.

1-jadval. Tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazorati: qiyosiy tahlil

Davlat	Sud sanksiyasi talab qilinadigan tadbirlar	Sud nazoratining turi	Huquqiy asos
O'zbekiston	Uy-joy tintuvi, aloqa nazorati (qisman)	Asosan posterior	JPK 223-modda
Rossiya	Aloqa nazorati, uy-joy tintuvi, maxfiy audio-video yozuv	Prior va posterior	TQF to'g'risidagi FQ 8-9-moddalar
Germaniya	Telekommunikatsiya nazorati, turar joy tintuvi, audio kuzatuv	Majburiy prior	JPK 100-a - 100-f moddalar
AQSh	Tintuv, tutib olish, elektron kuzatuv	Majburiy prior (warrant system)	IV Amendment, FISA

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston qonunchiligida sud sanksiyasi talab qilinadigan tezkor qidiruv tadbirlari doirasi nisbatan tor va asosan posterior nazorat qo'llaniladi, bu esa xalqaro standartlardan orqada qolishni bildiradi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan barcha tezkor qidiruv tadbirlari uchun oldindan sud sanksiyasi (prior judicial authorization) olish majburiy bo'lishi kerak. Bu tamoyil demokratik huquqiy davlatning asosiy printsiplari hisoblanadi va ixtiyoriy huquqbuzarliklarning oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

1-jadval. Tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazoratini takomillashtirish yo'nalishlari

Muammo	Joriy holat	Takomillashtirish yo'nalishi	Kutilayotgan natija
Sud sanksiyasi doirasi cheklanganligi	Faqat ayrim tadbirlar uchun	Barcha maxfiy tadbirlar uchun prior sud sanksiyasi	Huquqbuzarliklar 40-50% kamayishi
Posterior nazorat ustunligi	Sud nazorati faktdan keyin	Prior nazoratni kengaytirish	Huquq himoyasi samaradorligi oshishi

Shikoyat qilish mexanizmi zaif rivojlanganligi	Cheklangan imkoniyatlar	Sud shikoyat qilish protseduralarini soddalashtirish	Fuqarolarning sud himoyasiga kirish kengayishi
Sud qarorlari motivatsiyasining yetarli emasligi	Formal yondashuv	Batafsil asoslangan qaroplar talabi	Sud nazorati sifati yaxshilanishi

Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston qonunchiligini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarda ishlash zarur. Birinchidan, barcha maxfiy tezkor qidiruv tadbirlari, jumladan, telefon va internet muloqotlarini tinglash, elektron pochta xabarlarini nazorat qilish, GPS-kuzatuv, yashirincha audio va video yozuv kabi tadbirlar uchun oldindan sud sanksiyasi olish majburiy tartibda joriy etilishi kerak. Bu G'arb demokratiyalarida keng qo'llaniladigan "warrant system" tizimiga yaqinlashishni ta'minlaydi va shaxs huquqlarini himoya qilish darajasini sezilarli oshiradi. Ikkinchidan, sud sanksiyasini berish tartibi yanada aniq va batafsil tartibga solinishi, sudyaning qarorida tezkor qidiruv tadbirini qo'llash uchun mavjud asoslar, uning zaruriyati va mutanosiblik prinsipiga muvofiqligi to'liq asoslanishi lozim.

Uchinchidan, tezkor qidiruv tadbirlari qo'llanilgan shaxslarga sud nazoratidan o'tgan tadbirlar haqida ma'lum muddatda xabar berish va ularning sud himoyasiga murojaat qilish huquqini kengaytirish mexanizmlari yaratilishi kerak. To'rtinchidan, tezkor qidiruv tadbirlari davomida olingan ma'lumotlardan foydalanish va ularni saqlash tartibi, shuningdek, bunday ma'lumotlarni yo'q qilish mexanizmlari qonunchilikda aniq belgilanishi zarur. Beshinchidan, sud nazorati samaradorligini oshirish maqsadida ixtisoslashgan sudlar yoki sudyalari tizimini joriy etish, ularni tezkor qidiruv faoliyati sohasida maxsus tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini amalga oshirish maqsadga muvofiq. Oltinchidan, tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazorati statistikasini umumlashtirish va tahlil qilish, sud qarorlarining motivatsiyasi va asoslilikini muntazam monitoring qilish tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Tezkor qidiruv tadbirlari ustidan sud nazoratini takomillashtirish O'zbekiston Respublikasida huquqiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mamlakatimiz qonunchiligini xalqaro standartlar va ilg'or xorijiy tajribalar bilan muvofiqlashtirish uchun jiddiy qonunchilik islohotlari zarur. Prior sud nazorati mexanizmlarini kengaytirish, sud sanksiyasi talab qilinadigan tezkor qidiruv tadbirlari doirasini oshirish, sud himoyasiga murojaat qilish imkoniyatlarini kengaytirish va sud qarorlari sifatini yaxshilash bu sohadagi ustuvor vazifalar hisoblanadi.

Xalqaro huquqiy standartlar va Yevropa Inson Huquqlari Sudi amaliyoti shuni ko'rsatadiki, demokratik jamiyatda shaxsiy hayot daxlsizligi huquqiga har qanday aralashuv qat'iy qonuniy asosga ega bo'lishi, demokratik jamiyatda zarur bo'lishi va mutanosiblik printsiplari talablariga javob berishi shart. Taklif etilayotgan takomillashtirish choralari nafaqat xalqaro majburiyatlarimizni bajarishga, balki fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlashga, davlat organlarining faoliyatida shaffoflik va mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

Kelajakda tezkor qidiruv faoliyati sohasida sud nazorati institutini yanada rivojlantirish, ixtisoslashgan sudlar tizimini joriy etish, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq yangi turdagi tezkor qidiruv tadbirlari ustidan nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish muhim tadqiqot yo'nalishlari bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahriri. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
3. Tulagan ov U.A. Tezkor-qidiruv faoliyati: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. – 312 b.
4. Лебедев В.М. Судебный контроль за оперативно-розыскной деятельностью: сравнительно-правовой анализ // Государство и право. – 2019. – № 5. – С. 45-54.
5. Roxin C. Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch. – München: C.H. Beck, 2020. – 584 S.
6. Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 года.
7. Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Совет Европы, 1950.
8. Klass and Others v. Germany, Application no. 5029/71, European Court of Human Rights, Judgment of 6 September 1978.
9. Malone v. United Kingdom, Application no. 8691/79, European Court of Human Rights, Judgment of 2 August 1984.
10. Solove D.J. Nothing to Hide: The False Tradeoff Between Privacy and Security. – New Haven: Yale University Press, 2021. – 272 p.